

Kauzalita II. [1985]

Příprava na seminář 14. 1. 1985

85/001-85/006

01 Příště vsuneme do postupu večerů samostatné téma, vízící se k Platonovu dialogu Sofistes – poslední řádky 245 až 250 (český překlad od polovina 48 až do konce (téměř) 56. Kdo se bude chtít a moci připravit, ať si to přečte předem. Dnes se z tohoto oddílu přidržíme jen jedné jediné myšlenky, totiž 247 e (česky str. 51 uprostřed). Viz: 84-a-073 ->

02 Teď prosím o prominutí: aby myšlenka, kterou chci potom rozvést, měla náležitou živost a barevnost či plasticitu, dovolte mi malou odbočku do Sci-Fi; možná, že by bylo lépe mluvit o FiFi (či PhiFi), neboť půjde vlastně o filosofickou fikci. Předpokládejme, že Slunce, naše nejbližší hvězda, je osídleno živými inteligentními bytostmi, které jsou přizpůsobené vládnoucím vysokým teplotám a které v jistém rozsahu ovládají energetický výkon sluneční termonukleární reakce, totiž které jsou přinejmenším její průběh charakteristickým způsobem modulovat a využívat tak obrovské energie slunečního záření jako nosného vlnění, přenášejícího určité významné informace, ano celá rozsáhlá sdělení známým či neznámým analogickým bytostem, žijícím na jiných hvězdách. Dále předpokládejme, že základní artikulace vysílaných sdělení má periodu 11 let, kterou dnes označujeme za periodu sluneční aktivity.

03 A nyní uvažujme o celé záležitosti z hlediska reaktibility „pravých jsoucen“ na naší planetě. Na první pohled je zřejmé, že na chování atomů a většiny molekul vykonává sluneční záření jen velmi malý vliv. Významnější už je působení záření na živé bytosti, především na rostliny, ale z malé části přímo, z větší nepřímo i na živočichy. Žádná živá bytost však není schopna reagovat na předpokládané sdělení, nesené slunečním zářením jako modulovanou nosnou vlnou; jedinou výjimku představuje člověk, který však ve svém intelektuálním vývoji ještě nedospěl tak daleko, aby proměny slunečního záření dešifroval jako velice pomalu postupující zprávu (1 písmeno nebo 1 slabika za 11 let). Co z tohoto fiktivního obrazu vyplývá pro náš problém?

04 Především bych chtěl upozornit na hlavní nedostatek našeho modelu. Ten spočívá v tom, že nenarušuje radikálně a přímo staré pojetí kauzality. V naší fikci jde stále o Slunce, které aktivně produkuje záření a tím ovlivňuje své blízké i vzdálenější vesmírné okolí. A stejně tak jde o živé bytosti, žijící na Slunci, které přírodního záření využívají zdroje a modulují je v podobě svých sdělení. Nicméně jedna věc tu vyvstala ve vší zřetelnosti: existují taková působení, tj. takové působící síly, působící příčiny (causae efficientes), jejichž efektivita je podmíněna vnímavostí příjemce, tedy vnímavostí následku. Tam, kde chybí schopnost reagovat na příslušné úrovni a v příslušné kvalitě, tam prostě příčina není příčinou, protože nic neovlivní (anebo je příčinou jen ve svých primitivnějších a nejprimitivnějších složkách).

05 Když tedy soudíme na povahu slunečního záření v omezeném rámci toho, jak různá jsoucná (včetně živých bytostí) jím jsou pozorovatelně ovlivňována, jsou zjištěné skutečnosti omezeny jednak vnímavostí oněch jsoucen, na něž záření „působí“ (tj. jejich reaktibilitou), jednak úrovní a kvalitou vlastního (našeho) pozorování (tj. naší reaktibilitou). Přitom je třeba si uvědomit, že dokonce i tenkrát, když lidé jakožto inteligentní živé bytosti dospějí ve svém dějinném

poznání tak daleko, že budou schopni dešifrovat poselství slunečních bytostí (rovněž živých a rovněž inteligentních), nebude to mít bezprostřední vliv na žádnou změnu v „působení“ slunečního záření na ostatní pozemské živé bytosti, které i nadále budou záření užívat jako zdroje energie a nikoliv jako zdroje informací. Živé bytosti nesmyslně plýtvají tím nejcennějším.

06 Musíme proto nyní vyvodit potřebné závěry, vyplývající z analýzy navržené fikce. Jestliže vesmír plynoprachových mračen, hvězd, galaxií a supergalaxií atd. je ve svém dění výlučně nebo alespoň převážně závislý na svých nejmenších složkách, na kvantech, elementárních částicích, atomech a jednoduchých molekulách, může se stát, že nám vůbec nevyjevuje plnou, pravou tvář „skutečné skutečnosti“, ale jen nepatrný zlomek této pravé skutečnosti, a to právě v závislosti na úrovni a míře „jemnosti“ reaktibility těchto složek. Chceme-li poznat pravou skutečnost hlouběji, musíme se orientovat nikoliv na ty nejnižší složky, nýbrž na jsoucna vyššího a nejvyššího typu a úrovně. Povahu univerza nám proto fyzika a astrofyzika může odhalit jen velmi kuse a nedostatečně, ba dokonce ve značných disproporcích a zkresleně. (Sem patří např. Rádlův požadavek z Útěchy, vykládat nižší z vyššího a ne naopak.)

07 Jde však ještě o víc: teprve v této perspektivě můžeme zřetelně vidět, co znamená „jsoucno“ a „jsoucno“ v dosavadní tradici a jakými proměnami musí naše chápání jsoucího (a bytí) projít. Proto zpět k Platonovi: podle hosta z Eleje vskutku „jest“ jenom to, co má mohutnost (moc, dynamis) působit na jakoukoli druhou věc, anebo naopak přijmouti působení nějakého jiného činitele. Host to dokonce vyostruje: „jsoucna nejsou nic jiného než mohutnost (dynamis)“ (str.51 českého překladu). (Poznámka: nejde o Platónovo stanovisko; věc je svěřena výkladu elejského myslitele, přítele Parmenidova a Zenónova. To však není důležité – důležitá je myšlenka sama.)

08 Jestliže jsme si ukázali, že schopnost působit na něco druhého je podmíněna schopností tohoto druhého na sebe nechat působit, tj. reagovat na ono „působení“, je zjevné, že jsoucno příčiny je podmíněna. Naproti tomu schopnost působení přijmout, reagovat na ně a projevit se jako účinek onoho působení, i když se pochopitelně může projevit a uskutečnit pouze tehdy, když je nač reagovat, je pro konstituci univerza čímsi pronikavě významnějším, neboť na úrovni a kvalitě reagování je závislá úroveň a kvalita univerza jakožto jevu, jakožto ukazující se skutečnosti. Protože jsoucno je podmíněna reaktibilitou, ve jsoucnu samém se neukazuje plně „pravá skutečnost“, a to ani v tom, jak je na ni reagováno, ani v tom, jak sama reaguje. Kantův rozdíl mezi věcí o sobě a věcí pro nás nalézá nové oprávnění, až na to, že naprosto nepůjde o žádnou „věc“.

14. 1. 1985

(dále - podle domluvy - jen zkráceně:)

str. 7n

Hodnotová orientace je primárně (skutečně) strukturálně celostní; rozdělení na jednotlivé „hodnoty“ („láska, zdraví, čest, majetek, atd. je jen důsledkem (výsledkem) zpředměťujícího pojmového myšlení. Pro postižení určitých situací (typu „mezních situací“ nebo jiných typů) je zajisté pojmů a pojmových konstrukcí zapotřebí, ale nemají nahrazovat popis fenoménu. Tak kupř. teze, že ohrožení vrcholných (ovšem z hlediska jednotlivce) hodnot přivádí člověka nutně do mezní situace, má vysloveně dogmatický, event. ideologický charakter, ale

vůbec nelíčí, jak k tomu dochází, nepopisuje skutečnost v tom, jak se jeví. Na čem ostatně závisí, co je pro toho či onoho člověka tím „životně rozhodujícím“ (viz s.13), co „vrcholnou, životně důležitou hodnotou“? Jistý typ analýzy situace (situací) a jejího „zhodnocení“ provádějí – jinak a na jiné rovině – ostatně už instinkty; také pro ostatní živé bytosti (dokonce i pro rostliny) platí něco jako hierarchie jejich hodnot. Alespoň se to tak jeví pro naše porozumění jejich chování a jejich reagování. To je však právě jen výsledek našich konstrukcí. Jak se liší lidské situace od situací oněch jiných, nižších živých bytostí?

8/11 Je vztah člověka k hodnotám (k nejvyšším, pro život nejdůležitějším) dán vskutku tím, že mu „jde prostřednictvím bytí a nebytí realizované hodnoty o jeho vlastní bytí a nebytí“? Platí to obecně? Tady záleží na interpretaci onoho „vlastního bytí“. Jestliže je tím míněn fyzický život, tj. zachování individuální existence, pak se stává samo toto „vlastní bytí“ onou vrcholnou hodnotou, které jsou nutně podřazeny hodnoty ostatní. Jaké místo pak má ono hluboké mravní rozpoznání, že člověk svou duši najde, jen když ji ztratí, že ji zachová, jen když ji obětuje, když se jí vzdá?

8/14 Což lze mluvit o nějakém „obnovení původního stavu“? Především to je relikv archetypické orientace mýtického prožívání, později – filosoficky „logizovaný do podoby platónského světa věčných idejí nebo aristotelského světa neméně věčných forem, do nietzscheovských věčných návratů téhož atd., a za druhé to je průhledná hypostaze v objektivované podobě konstruovaných „hodnot“ jako něčeho původně a od počátku již daného, co snad má být jen nově (znovu, vždy znovu) realizováno. Ale může být taková neměnná, mrtvá danost vůbec hodnotou? Je ještě něčím smysluplným, když je oddělena, izolována od skutečného dění, chování, jednání?

8/24 Výklad o m.s. druhého stupně jen potvrzuje, že hodnota je tu míněna jako hypostazovaná myšlenková konstrukce. Co to znamená, že se „neničí hodnota sama“ že „zůstává (v platnosti)“, že je otřesena jen „její určitá realizace“? Buď tu jde o řádně nevyslovený pokles k naprosté subjektivnosti (hodnota zůstává = je za hodnotu stále uznávána) – a pak je každá hodnota jen takovou osobní (ať už s jinými sdílenou či nesdílenou) konstrukcí, je tedy ona i její platnost závislá na nás, je naším produktem, anebo je něčím jako ona platónská idea nebo aristotelská forma (ale v tom případě by nemohla být zničena, jak se o tom naproti tomu píše dále). Je zjevné, že tu chybí vypracované pojetí povahy hodnot.

9,1-2 Když realizace neexistuje, protože byla nějak zničena, „není co zachraňovat“. To vůbec neodpovídá ani osobní, ani historické zkušenosti. Z dosavadních realizací hodnoty (hodnot) vždycky něco přetrvává a je možno se o to opírat a naopak to aktivně hájit. To je podstata všeho konzervativismu (což nemá být odsudek: v individuálním i společenském životě jsou vždycky složky, které je nutno aktivně udržovat, zachovávat, konzervovat či obnovovat). Otázka však je, zda vrcholné „hodnoty“ jsou vždycky jen mezi tím, co je třeba konzervovat, a zda právě naopak tím nejvyšším nejsou nové hodnoty, které relativizují anebo přímo odmítají a podvracejí ty dosud uznávané. „Říkáno bylo starým, ale já pravím vám“, tzv. vyšší spravedlnost (z Kázání na hoře) není návratem k starým, dobrým hodnotám. Proti „oko za oko, zub za zub“ z Chamurappiho zákoníku je tu postaveno „milovat nepřátele“ jako vyšší norma. Staré mojžíšovské příkazy mají být jen jakousi první orientací pro tvrdá srdce a tlusté kůže. Ve světle nové normy se stará ukazuje z nové strany: důraz není na tom, že za vyražené oko, musí být viník potrestán také vyražením oka, nýbrž na

tom, že nesmí být ze vzteku nebo z pomsty zabit nebo zmrzačen způsobem mnohonásobně horším. Na tento moment, kdy je stará hodnota relativizována, ale svým způsobem zachována na vyšší úrovni, studie vůbec nepamatuje.

9/18 To souvisí s tím, že se nikterak nepočítá s budoucností samotných hodnot, nýbrž pouze z budoucností jejich realizací (tedy nových realizací, protože vzhledem k neměnnosti hodnot tu vždycky už byl nějaký původní stav, k němuž je možno a třeba se vracet). Když je zaveden pojem naděje, je to zcela zřetelně pojetí pokleslé naděje, která doufá (není si jista), že dojde k realizaci něčeho, o čem přesně ví a co dobře zná. (Taková pokleslá naděje je zakupována za pár korun s losem: víme, jaké jsou ceny, nevíme však, zda vyhraje – jen doufáme.) Pravá naděje se této nepravé naději nepodobá: je si ve svém doufání nezvratně jista, ale nedělá si obrazy toho, k čemu dojde, nýbrž je předem připravena přijmout budoucnost – pravou budoucnost, o níž nic neví a které „oko nevidalo a ucho neslychalo“ – jako to, co se ukáže jako sláva na výsostech.

9/24 Člověk „musí vydržet“. To zajisté má svou platnost: člověk se nikdy nemá vzdávat, a když už sám nemůže nic dělat (tj. nemůže uplatnit víru), musí doufat a nikdy neztrácet naději. Ale naději jakou? Snad ne tu, že vydrží, že přežije a že zvítězí? Zajisté každý z nás by rád jako Simeon na vlastní oči uviděl spasení, ale Simeon – takto uspokojen – byl hotov zemřít v míru své duše. Ale Mojžíš neochvějně vedl svůj lid pouští – a sám neuzřel zemi zaslíbenou! Abraham vyšel, nevěda kam! Jak to, že se prý „může stát, že člověk fyzicky nevydrží a zemře“? Člověk vždycky zemře, i když vydrží. Vydržet neznamená přežít.

12

9/26 Člověk „nevydrží rozpor mezi existující platností a neexistující realizací hodnoty“. Takový rozpor je všeobecný a dochází k němu stále. Spojovat s tím vymezování mezní situace je poněkud problematické, neboť jednak není tento rozpor objektivně kvantifikovatelný, aby bylo možno stanovit příslušnou „mez“, jednak ono „nevydržení“ je záležitostí krajně subjektivní.

10/4 Jednou z nežádoucích eventualit je, že člověk „nekontrolovaně a nerefléktovaně změni svou hodnotovou orientaci“, a to „většinou skluzem k nižším hodnotám“. Zajisté nešlo o úplný výčet, ale kupodivu je zcela zanedbáno několik jiných směrů. Především člověk může změnu své hodnotové orientace plně (nebo do značné míry) kontrolovat a reflektovat, ba dokonce ideologicky zdůvodňovat a přitom rovněž „skluzem k nižším hodnotám“; anebo naopak – a to je daleko významnější – může (jak už bylo naznačeno) opustit svou dosavadní orientaci na nějaké hodnoty ve jménu hodnot vyšších, tj. může se zcela legitimně vyvázat (osvobodit) ze závazků dosud platných a uznávaných, aby na sebe vzal závazky jiné, vyšší a legitimnější (ať už ty dosavadní do nových zahrne – to je pak normální vývoj k jemnějšímu a hlubšímu chápání životního poslání – anebo že dosavadní odmítne i za cenu vnitřních nebo vnějších konfliktů – to je pak typický případ „metanoia“). Míra reflektovanosti takového posunu pak zdaleka není dostatečným a tím méně jediným kritériem legitimnosti a žádoucnosti nové hodnotové orientace. Zvláště však je třeba upozornit, že reflexe, byť měla všeobecně vzato sebe kladnější úlohu v takových případech, má nutně v epoše převážně předmětného myšlení některé specifické rysy, které už samy o sobě představují jistý úpadek či deviaci (viz např. výše zmíněné zpředměťující chápání hodnot jako neměnných ideálních objektů).

11/22 Jen jako příklad pro to, co už bylo zdůrazněno: termín seberealizace v kontextu hodnotových orientací sugeruje buď vlastní bytí (svébytí) jako nejvyšší hodnotu, anebo je nutno vypracovat zcela nové pojetí „svébytí“ či „sebe“ (podle něhož pak člověk nikdy není to, co je, nýbrž teprve to, co snad bude, čím nebo kým má být, takže se k sobě, jaký vlastně a autenticky „jest“, musí teprve dostávat, a to popíráním nebo alespoň omezováním a usměřováním toho, čím nebo kým už nyní „jest“ – ve smyslu danosti). To je ostatně zřejmé i z konkrétního kontextu, kdy je seberealizace konfrontována s jinými hodnotami, např. věrnosti či zdraví (to poslední je jenom pokleslá forma seberealizace).

13/5 Jen zcela okrajově: musí jít o hodnotu nejen náboženské svobody – nutno rozšířit! – a nejen v ateistické diktatuře, nýbrž i v náboženské resp. konfesijní diktatuře nebo jen autoritativním systému!

13/16 Pravost hodnot se prokazuje prý tím, že odkazuje „nikoli k situaci, ale k bytí“. Nebudu argumentovat, to bylo již provedeno dříve. Bytí člověka je vždycky už bytí v situaci a bytí ve světě. Jestliže hodnota neodkazuje či spíše nevede do situace (a do světa), je to pahodnota, mrtvý sediment starých životních forem, které se nedovedou přizpůsobovat okolnostem a novým výzvám. Je-li hodnota tím, co má být, pak se stává hodnotou a ukazuje se jakožto hodnota (která platí, která má být) pouze v situaci a uprostřed konkrétních okolností, k nimž cílí a které chce mít změněny a posunuty jistým směrem. Pokud však bylo (což je nepravděpodobné) míněno Bytí vůbec, tak v nejlepší případě jde o platónský Erós, který je ovšem v totálním rozporu se zaměřeností agapé; měli bychom tu spíše jakousi odrůdu gnóze a nikoliv tedy křesťanství.

13/20 Je zapotřebí vyjasnit, co máme na mysli obratem „vědomý postoj člověka k hodnotám“. Nevědomý vztah k hodnotám není specificky lidský, ale vědomý je eo ipso fundamentálně dějinný. Proto je třeba ukázat zároveň na problematické a stinné stránky určitého typu vědomí, vyznačujícího tu či onu epochu. Sem náleží kritika mýtu a mytologií, ale také kritika metafyziky či předmětného myšlení atd. Moderní člověk má zajisté smysl pro hodnoty, ale jen pro hodnoty určitého instrumentálního a technického rázu. Hledisko smyslu tu je ne-li vyloučeno, tedy alespoň desintegrováno, zpřetrháno do izolovaných linií či řetězců, přičemž smysl v nejhlubším významu, tj. smysl bytí, je anulován. Kritické situace pak vytrhávají člověka jen z jeho každodennosti a zprostředkují mu pocity vrženosti do nesmyslna a trčení do nicoty. Každý dojem smysluplnosti (limitované) pak nabývá v tomto kontextu podoby pouhé iluze. (Viz ostatně totéž v jiném kontextu 15/23, kde je smysluplnost iluzívně jakoby zakládána „už jen tím“, že ji chceme.)

17/4 Tady bych se jen rád dovolal formulace, že člověk bolestně a tápavě hledá novou hodnotovou orientaci, „zatím neznámou, ale ... podstatně hlubší a skutečně svou“. Tomu lze rozumět jen tak, že přivlastňování nové, dosud neznámé hodnotové orientace vlastně nemůže provést „starý člověk“, který teprve hledá a nezná, nýbrž je to hodnotová orientace člověka, který je již takto nově nasměrován. Aby starý člověk mohl říci, že ta nová orientace je vskutku jeho („skutečně svou“), musí něco v sobě potlačit a zapřít, tj. musí sám sebe s celou tou dosavadní orientací nechat za sebou, mimo sebe, musí se sám ze sebe vyvléci a „obléci nového člověka“. (Důležitost onoho: „odpoutat se od sebe“ – 17/13!)

17/7 „Udržet si nepředpojatou důvěru v (jednoznačný) smysl 'vůbec',: náznak velmi podstatného nahlédnutí, ale nedostatečně zreflektovaného. Co to je

předpojetí? Jde o jakoukoliv konkretizaci v myšlenkovém uchopení, tedy o jakoukoliv objektivaci, o každé úsilí „udělat si obraz či rytinu“. Pak ovšem je nesmyslné dávat do závorky slovo „)jednoznačný“, neboť každá jednoznačnost v tomto ohledu má eschatologický charakter a nelze s ní v žádném ohledu pracovat ani v myšlenkách, ani v životě. Jde o téma jak psychologicky, tak fenomenologicky a zejména všeobecně filosoficky elementárně důležité a musí být proto důkladně vypracováno (alespoň v přípravných pracích, tak aby to ve výsledném textu bylo znát!). Po mém soudu je však právě tady punctum saliens celé eventuální studie, která by na tomto pochopení měla být postavena.

15. 1. 1985